

SIMO NA NAFASI YAKE KATIKA KISWAHILI

H. J. M. Mwansoko

Utangulizi

Ingawa watu wengi wanazifahamu na wanazitumia sana simo, lakini inaelekea ufafanuzi kamili wa simo bado haujapatikana au, kama upo, basi haujarekodiwa vyema katika vitabu na kamusi zetu za Kiswahili. F. Johnson, kwa mfano katika kamusi yake iitwayo *Kamusi ya Kiswahili* (1935) anasema simo ni (1) “shani, jambo la ajabu, msimu, kizushi” (2) “jambo au kitu ambacho ni cha sasa kipya”. Kwenye kamusi yake nyingine ya Kiingereza-Kiswahili (1939) Johnson anafafanua simo [*slang*] kama “maneno yanayotumika katika usemi ambayo pengine hayaahasabiki kuwa ya ufasaha wala ya kufaa”. Nayo makala ya Gower (1958) na Leslie (1955) kuhusu simo za Kiswahili hayakujishughulisha kabisa na ufafanuzi wa swali: Simo ni nini? Hivyo tunadhani ni muhimu tuyaanze makala haya kwa kutoa maoni yetu juu ya maana ya simo ili tuweze kupanuana mawazo kuhusu somo hili. Kwa kifupi simo ni aina fulani ya usemi unaotumiwa na makundi maalumu ya watu katika jamii, yaliyojitenga kufuatana na mambo yanayopendelea, mazoea, kazi/shughuli, nafasi yao katika” jamii. .. na kadhalika (k. m. simo za wafanyabiashara, wanafunzi, majambazi, n.k.)

Mjadala kuhusu simo za Kiswahili (na hata za lugha nyingine) ni muhimu ushughulikiwe hasa kwa sababu:

- (a) Simo zinapendwa mno na kutumiwa kwa wingi sana na karibu watu wote;
- (b) Simo ni maneno yanayotembea, yaani hujitokeza kwa muda fulani na baada ya hapo mengi yake hupotea. Na kwa kuwa ni maneno yanayojitokeza kwa muda tu na baadaye kutoweka wataalam wengi wameelekea kutoyajali maneno haya, na hivyo, kutoyashughulikia wakati yanapojitokeza. Jambo hili lina athari hasi kwani, kama alivyosema Gower (1958:49) simo ni kipengele kimojawapo kinachoonyesha “utajiri” na “uhi” wa lugha. Hivyo kurekodi na kuzichunguza Simo sharti kuhimizwe na kupatiwe uzito unaostahili kwa manufaa ya “mswahili” wa leo na wa kizazi kijacho.
- (c) Baadhi ya maneno yanayotumika kama simo huwa na nguvu sana kiasi cha kwamba hujipenyeza na kupokelewa katika lugha fasaha;
- (d) Mara nyingi simo hutumiwa katika fasihi (andishi).

Ni kutokana na hoja kama hizi ndio maana tumeona kuna haja kubwa ya kushughulikia tena mjadala huu. Kwa hali hii nia ya makala haya ni kuufufua tena mjadala juu ya simo na kujaribu kuvipa uzito zaidi baadhi ya vipengele ambavyo ni

vya muhimu suala la simo linapojadiliwa. Sio madhumuni yetu kuorodhesha simo zote zinazotumika sasa mitaani, ingawa tuna imani kuwa orodha ya namna hiyo itakuwa na manufaa sana kwa wasomaji na kwa akiba ya uchunguzi wa baadaye.

Sababu za kutumia simo

Baada ya kupata mwanga zaidi kuhusu maana ya simo na umuhimu wa kuzichunguza tunadhani litakuwa jambo la kufaa iwapo tutajaribu sasa kujibu swali: Kwanini makundi mbalimbali ya watu yanaamua kutumia simo badala ya kisanifu? Kuna sababu kadha za uamuzi huo.

Kutaka mazungumzo yawe siri

Baadhi ya makundi ya watu hutaka mazungumzo yao yasieleweke na watu wengine, hasa mazungumzo haya yanapokuwa ni kinyume cha sheria na taratibu zilizowekwa na serikali (jamii.). Kwa mfano, wafanyabiashara ya siri (walanguzi) hutumia simo "mtoni" au "vidudu" kwa maana ya vitu, hasa nguo, vinavyotoka nje ya Tanzania na kuuzwa humu nchini kwa siri. Nia ya kutumia maneno haya, ni kuvifanya vyombo vinavyohusika na uzuiaji wa hujuma za uchumi visielewe mipango inayozungumzwa na watu hawa, kwani mali hiyo wanayoiuza, pengine huwa imeibiwa toka bandarini au katika mashirika mengine ya umma na serikali yanayoshughulikia uagizaji wa vitu hivyo toka nchi za nje.

Aidha wanafunzi wa shule wanaposema "naamsha ndege" au "Nafunga ofisi" kwa maana ya kutaka kutoroka toka masomoni nia yao huwa nikumficha mwalimu asijue wanapanga kufanya nini.

Kudhani matumizi ya simo ndio ujuzi mnkubwa wa lugha

Vijana wengi sana hupenda kutumia simo kama sifa mojawapo ya kuonyesha ujana wao na kwamba wanashiriki kikamilifu katika mambo yanayowahusu. Kwa mfano ni vigumu sana kumsikia mzee wa makamo na anayetunza heshima yake akisema "Nimewaka" au "Nimechacha ile ngumu" kwa sababu "kuwaka" na kuchacha" huku kunaletwa na matumizi mabaya ya fedha kwa ajili ya starehe (pombe, wanawake... Y Kwa kawaida, mambo hayo hufanywa na vijana walioziingilia starehe kwa kulimbuka. Kwa vijana hao simo kama hizi zitakuwa ndio kitambulisho hasa cha ujana wao na watapendelea sana kuzitumia.

Kufanya mambo mazito na ya maana kuwa mepesi na ya kawaida

Kuna watu wengi wanaoamua kutumia simo ili kuyafanya mambo mazito yaonekane kuwa ya kawaida kabisa. Mfano, mwanafunzi akisema anataka kutoroka masomo

hujihisi kuwa kitendo hicho ni kosa na ni kinyume cha sheria za shule, lakini kosa hilo linapungua uzito wake iwapo mwanafunzi atasema "Nataka kufunga ofisi". Hali kama hii inajitokeza pia yanapotumiwa maneno "chauchau", au, "chai" badala ya rushwa (Ohly 1978:6).

Njia zinazotumika kuunda simo

Kuna njia na mbinu kadhaa za kuunda. Hapa tutazijadili chache tu.

Njia ya kufupisha maneno

Neno linaaweza kufupishwa makusudi na matokeo yake huwa ni simo. Kwa mfano, katika Chuo Kikuu cha Dar, es Salaam neno "Disko" lenye maana ya kusimamishwa kwa mwanafunzi kuendelea na masomo limetokana na kufupisha neno la Kiingereza '(to be discontinued).'

Njia ya kutohoa simo za lugha za kigeni au kutumia maneno ya lugha za kigeni katika maana zilizogeuzwa

Kwa kutumia utohôzi tumeweza kupata kwa mfano, simo "fegi" ambayo inatokana na simo ya Kiingereza "fag" yenye maana ya sigara. Maneno ya Kiingereza kama vile *no sweat* na *shit* yamegeuzwa maana zake za awali na kwa kutumia ulinganisho fulani yamepewa maana nyingine za kisimo katika Kiswahili. "*No sweat*" sasa ina maana hamna/hakuna taabu.

Mtu anapotokwa na jasho ina maana anafanya kazi ngumu inayohitaji nguvu nyingi. Kazi namna hiyo inachukuliwa kuwa ni taabu. Hivyo mtu ambaye hatokwi na jasho, basi huyo hana taabu. "Kushiti" ni kudharau. Msichana akisema "Nimemshiti Bushiri" ana maana kuwa amemdharau na kumwacha.

Njia ya kutumia, sitiari

Sitiari ni mlinganisho wa ufanano wa umbo, rangi, kimo dhima/kazi na kadhalika baina ya vitu (au mambo). Simo nyingi zimeundwa kwa njia hii. Kwa mfano:

Ulinganisho wa ufanano wa dhana /kazi

Ulinganisho huu umezaa, kwa mfano simu "mtutu" yenye maana ya uume. Mtutu wa bunduki unapitisha risasi, ambapo "mtutu" uume umepitisha manii. Simo hii inatumiwa sana na wanajeshi. Mara nyingi husikika wakisema. "Leo nakwenda kusafisha mtutu" yaani ana mpango wa kupata mwanamke.

Ulinganisho kwa ufanano wa rangi

Kwa kutumia ulinganisho huu tumepata simo unga wa yanga”- yaani wa rangi ya manjano ambayo ndio rangi ya bendera ya Klabu ya Yanga ya Dar es Salaam. Simo “kuvaa yangu/au simba” vilevile zimetokana na mliganisho wa ufanano wa rangi za bendera za vilabu viwili vya mpira vya mjini Dar es Salaam yaani rangi ya manjano au nyekundu.

Njia ya ulinganisho wa ufanano ni vipengele vingi sana na tunadhani si lazima tuviorodheshe vyote. Muhimu ni kuelewa kwamba njia hii ndio inayotumika sana katika uundaji wa simo.

Njia ya kutumia tanakali

Tanakali ni hali fulani ya kunakili sauti na kuunda maneno mapya kutokana na sauti hiyo. Njia hii imetumika vilevile katika uundaji wa simo. Maneno kama “mataputapu” - pombe ya kienyeji huko Tabora yametokana na sauti inayotokea wakati pombe hiyo inapochujwa au inapopulizwa kutoa machicha juu ya bakuli kabla mtu hajainywa.

Simo “malapa” (au baadaye “ndala”) imetokana na sauti inayosikika wakati atembeapo mtu aliyevaa sandali (kandambili) -yaani ile sauti: lap-lap-lap... Hata simo “tukutuku” aliyotumia mwandishi Alex Banzi kwenye kitabu chake *Titi la Mkwe* kwa maana ya pikipiki imeundwa kwa njia hii.

Huenda kukawa na njia/mbinu nyinginezo nyingi za kuunda simo. Utafiti wa mbinu hizo uwazi na unakaribishwa. Tulichojaribu kufanya ni kuzitaja baadhi tu ya njia hizo.

Aina za simo

Tunaweza kuzigawa simo katika mafungu tofauti kwa kutumia vigezo mbalimbali. Gower (1958) alizigawa simo kwa kufuatana na mada zilizo muhimu zaidi kwa wakazi wengi wa mjini. Msisitizo wa uchunguzi ulikuwa mjini kwa sababu kwa kawaida karibu simo zote za Kiswahili huzaliwa mjini. Gower, kwa kutumia kigezo cha mada, alitenga makundi yafuatayo ya simo:

Simo zinazohusiana na pesa

Upungufu na pengine ukosefu kabisa na pesa, madeni na rushwa ni mambo yanayowapata mara nyingi sana wakazi wengi wa mjini, hasa walio na kipato cha chini ili kueleza hali yao hii na kuifanya ionekane nyepesi na ya kawaida wakazi wengi wa mjini wamezalisha idadi ya simo. Kwa mfano:

“kuwaka”, “kuchacha” - hali ya kukosa pesa	
“kumkalia/kumwegamia mtu” kutumia hela zake (kwa ujanja?)	
“kumtoa mtu upepo”	
“kumkamua matu”	
“kuzunguka mbuyu,”	
“kutoa chauchau, chai”.	kutoa rushwa
“kumrusha mtu”	
“kumzika mtu”	kutomlipa deni lake
“kumhuni mtu”	

Simo zinazohusika na majina ya vyakula

Kwa kawaida, simo namna hii hukisifu chakula kizuri na kitamu. Kwa mfano: “mchuzi wa rojorojo” mchuzi wa kukata na shoka” mchuzi mzito ulio na viungo vingi “kipunga”/”mpunyenye” - wali “yanga” - unga wa ugali unaotakana na mahindi ya manjano.

Hapa hakuna hisia ya sifa. Simo “yanga” na rangi ya manjano ambayo ndio rangi ya bendera ya timu maarufu ya mpira wa miguu, Young Afri-can Sports Club (Yanga) ya Dar es Salaam.

Hali ya kuhisi njaa nayo huelezwa kwa simo maalum, kwa mfano “nimeshikwa na ubao” au “nina ubao ile ngumu” - yaani nina njaa kali sana.

Simo za ulevini

Ili kuyafanya mazingira ya ulevini kuwa ya msisimko na yanayostarehesha zaidi walevi hutumia simo nyingi sana.

“mtindili”/“maji”	-	pombe
“kupiga mtindi/maji”	-	kunywa pombe
“kuweka” / kuwa topu”	-	”kuwa kibao” kulewa (sana)
“fanya kama tulivyo”	-	tupatie vinyaji kila mmoja wetu
“lite moja baridi/moto”	-	lete bia moja ya baridi/ya moto

Simo za nguo

Mavazi ni sehemu nyingine yenye simo nyingi hasa kwa sababu suala la mitindo ya uvaaji ni jambo linalo wahuu vijana wengi sana wa mjini. Mifano ya simo zilizojitokeza katika nyanja hii ni:

“vidudu / mtoto”	-	nguo zilizotoka nje ya Tanzania, hasa Ulaya ya Magharibi.
“(nguo) zinatoka kwa mama”	-	zinatoka Uingereza kwa Malkia
“kutia ile ngumu”	-	(k.m. “wasichana walikuwa
“wametia ile ngumu”)	-	kuvaa vizuri sana / kupendeza.
“suruali njiwa”	-	suruali isiyofikia urefu unaotakiwa
“suruali mkuki /chupa”	-	suruali nyembamba

Simo zinazohusiana na usafiri

Kwenye usafiri simo zilizojitokeza hivi karibuni kwa kawaida zinahusika na ulipaji wa nauli. Kwa mfano:.

“dala” (zamani lilikuwa “gwala”	-	sarafu ya sh.5.
“chuma/mwenge”	-	Sh.1.
“sanyasanya”	-	basi dogo linalotoa nauri ya sh.5.

Inavyoelekea simo “daladala” sasa inatumika zaidi kuliko “sanyasanya” kwa maana ya mabasi madogomadogo yanayotoa huduma za haraka jijini Dar es Salaam. Simo kama “tia mafuta/moto” kwa ‘maana ya’ washa gari liondoke ni za zamani sana.

Simo zinazohusiana na wanawake

Uwanja huu wa wanawake una simo nyingi sana. Hapa tutaziorodhesha chache tu. Msichana (mwanamke?) mzuri huitwa “mtoto” au “kibonge cha mtoto”. “dogodogo.” “spring chicken” hutumiwa kwa maana ya msichana mdogo aliyeanza au aliyefikia umri wa kuanza kujishughulisha na mambo ya mapenzi. Msichana mwanamke ambaye yu rahisi sana kuchukuliwa na wanaume husemwa “amekuwa hendauti” (*handout*).

Inawezekana kabisa kuendelea kugawa makundi mengine ya simo, lakini tuna imani kuwa haya machache tuliyoyataja yanatosha kutoa mwanga juu ya mgawanyo wa simo kwa kufuata mada.

Mtaalamu mwingine Leslie (1959) alizigawa simo katika makundi mawili:

1. Simo za mchezo wa ndondi (kwa mfano, “kaila”, “kaipata”, “kanasa kibao”.. n. k. ,
2. Simo mchanganyiko [*general terms*] (kwa mfano “bwege”, “chizi”, “gange”, “mchapamaji”, n.k.

Zaidi ya hapo tunaweza kuzitenga:

- (1) Simo zenye maneno ya kawaida lakini usimo wale unajitokeza yanapotumiwa katika mazingira maalum (ya sentensi) kwa mfano:
Mchicha (Mboga)	-	“mchicha” (pesa, noti ya sh.10/-).
Kujaa (kuwa tele)	-	“kujaa” (kupata/kuwa na pesa nyingi).
Chai (kinywaji)	-	“chai” (hongo, rushwa).

2. Simo za maneno ya kujitokeza tu, mfano:-

“ganja”	-	bangi.
“chauchau”	-	rushwa.
“kid’ enish changu”	-	msichana/mvulana wangu

Inavyoelekea maneno haya hubuniwa na mtu mmoja au kikundi cha watu na baadaye husambaza kwa watu wengine katika matumzi.

Inawezekana vilevile kuzigawa simo kufuatana na makundi ya watu wanaozitumia. Kwa kutumia kigezo hiki tunaweza kuwa na :-

- Simo za wanafunzi
- Simo za wafanyakazi
- Simo za majangiri
- Simo za wanamichezo
- Simo za walanguzi.....na kadhalika

Dhima ya simo

Watu wengi wanafikiri simo ni upotoshaji tu wa Kiswahili fasaha na madhumuni yake makubwa nikuyatia chumvi mazungumzo yetu ya ‘kila siku yanoge na kukolea. Ni kweli kabisa kuwa simo ni kiungo kimojawapo muhimu cha mazungumzo, lakini zaidi ya hapo simo zina dhima nyingine kadhaa. Baadhi ya dhima hizo ni:

Kuongeza msamiati sanifu

Si maneno yote yanayojitokeza na kutumika kama simo hupotea hivihivi. Baadhi yake huota mizizi yakashamiri na kuingia katika kisanifu na hivyo, yakaongeza msamiati wa lugha. Neno *magendo* kwa mfano hapo kale lilikuwa simo. Watu walisikika wakisema :”Mtu huyu anakwenda magendo” au - “Huyu ni mtu wa kugenda” - yaani anafanya mambo yake kwa siri sana, kama ni mwanamke basi matembezi yake (na wanaume) ni ya siri sana, na kama ni mfanyabiashara, basi vitu

vyake anaviuza kwa siri kubwa. Simo hii ndio iliozaa msamiati mpya magendo ambao unakubalika kama kisanifu. Neno kona nalo lilianza kama simo yenye maana "kipembeni. Kwa mfano watu waliposema "mwanamke yuko kona" walikuwa na maana kuwa yuko kipembeni, anafanya mambo yake kwa siri kabisa bila watu wengine (hasa mumewe) kujua. Maneno mengine. ambayo hapo awali yalikuwa simo na sasa yamekubalika kuwa sanifu ni pamoja na: marupurupu, kupora, chungu mbovu au chungu nzima (Angalia orodha ya simo, Leslie (1959).

Uchunguzi wa simo za hivi karibuni unaonyesha kwamba simo zifuatazo zimeshapata nguvu za kutosha na ni vigumu kuzikwepa hata katika maandishi yanayohitaji matumizi ya kifasaha.

"Dadadala" (rejea kichwa cha habari: "Daladala" za amriwa kusimamisha safari *UHURU*, Julai 11, 1981, uk.5).

"Chai" (rejea kichwa, cha habari: "Juwata yalaani tabia ya wafanyakazi kudai "chai". *UHURU*, Juni 15, 1981 uk. 5)

"Mtumba" (rejea Kichwa cha habari: "Mitumba" 30 kuuzwa". *UHURU*, Mei 28, 1981, uk.1)

"Mwendo wa kuruka". (katika moja ya makala ya *UHURU* kuliwahi kuchapishwa kichwa cha habari "Daily News" "kwa Mwendo wa kuruka" kuhusu bei ghali ya gazeti hilo mjini Mbeya iliyosababishwa na uhaba wa magazeti hayo Mbeya.

Kadhalika simo hizi zinatumiwa sana katika matangazo ya radio hasa kwenye kipindi cha *Majira*.

Kupamba lugha

Simo zinadhima ya kupamba lugha hasa ya maongezi, na vilevile ya maandishi katika fasihi andishi. Maongezi yetu ya kila siku huenda yangekuwa yanachosha sana tusingetumia simo ambazo zinayafanya yatusisimue na kutuchekesha. Tuna imani kila mmoja wenu anapozungumza na wenzake katika mazingira ya mapumziko (na pengine hata ya kazi) huwa hakosi kutumia simo hapa na pala ili kuyafanya mazungumzo hayo yawavutie wenzake. Waandishi wa fasihi nao hukimbilia sana kutumia simo. Sababu ya kufanya hivyo sio tu kupamba lugha, bali pia kuonyesha wahusika wao (wakuu) wanatoka katika makundi yepi ya jamii na sifa za makundi hayo. Kwenye riwaya *Mwenda Kwao* iliyoandikwa na C. K. Omari (1971 f: 13) kwa mfano, tunasoma barua moja iliyoandikwa:

"... Bwana Stefano,

Salaam. Nilikuona ukiongozana na Kisura. Hakika ulikuwa unakwenda kutafuta chochote cha kutia tumboni. Tutakutana kesho. Kuwa wakati huu, nakutakia heri ya mawindo.

Wasalaam,
Kagoa.

Neno “Kisura” (msichana mzuri hasa kwa sura) na dhana ya “mawindo” (kutafuta msichana wa kufanya naye mapenzi) hapa yametumiwa kama simo.

Katika riwaya nyingine inayoitwa *Kuanguliwa kwa Kifaranga* C. K. Omari ametumia simo ya “waziri wa mambo ya nyumbani” kwa maana ya mke. Hii inadhahirisha kwamba matumizi ya simo kama mapambo ya lugha hujitokeza mara kwa mara katika fasihi andishi.

Kufanya mawasiliano yawe mafupi na yanayoeleweka kwa haraka

Simo zinawawezesha watu kuwasiliana kwa kutumia maneno machache kabisa na hivyo kutumia nguvu kidogo tu na muda mchache. Na pengine hata habari inayokusudiwa kutolewa hueleweka zaidi zitumikapo simo. Mfano mzuri ni wa neno “daladala”. Ukitumia simo “daladala” kwa mkazi wa jiji la Dar es Salaam utaeleweka vema haraka sana unazungumzia nini kuliko unaposema, “mabasi madogo yanayochukua abiria chini ya 50 kutoka jijini hadi nje ya jiji kwa nauli ya shilingi 5. Ni kutokana na nia ya kutaka kueleweka vema na kwa haraka na wasomaji wake ndio maana mwandishi wa UHURU Ndugu Flora Wingia alitumia kichwa cha habari “**Daladala zaamriwa kusimamisha safari.** Linganisha vilevile jinsi unavyopata mwelekeo wa, mazungumzo kwa haraka, unaposikia mwenzi akisema kuwa “amejaa”, “amechacha”, “ana ubao”, au “ametolewa upepo”, n. k.”

Kuficha (kulainisha?) lugha ya matusi

Baadhi ya mada zinazojitokeza (na nyingine za muhimu) katika maisha ya kila siku ya jamii zingekuwa “ngumu” sana kuzungumzwa katika mazingira ya kawaida kama pasingekuwepo simo. Moja ya mada hizo ni mapenzi na mambo yanayohusiana na shughuli za mapenzi.

Angalia, kwa mfano, simo zifuatazo na jaribu kufikiria hali ingekuwa iwapo, tunganese kila kitu waziwazi (wasomaji) nitawaomba radhi, ashakum si matusi.

“Ukuni”, “mti” - uume
“Vi tu”, “vyombo”, “mashine”, - uke
Kutoa “kazi”/“mashine”/“vitu” (vizuri) - kufanya mapenzi kwa ufundi stadi.

Binafsi ninaamini kuwa mazungumzo juu ya mada hizi yanakuwa mepesi na ya kawaida kabisa, (tena ya kuchekesha na kufurahisha) mara tu tunapoanza kutumia simo badala ya maneno ambayo ni matusi. Na pengine hata bali ya matusi hatuihisi tunapotumia simo.

Kuwaunganish watu wa makundi (matabaka) mbalimbali

Imegunduliwa kwamba kwa kuwa watu wengi (karibu) hutumia simo katika mazungumzo yao (hasa wakati kwa mapumziko) bila kujali wao ni wasomi, wanazuoni, madaktari, wahandisi, wafanyabiashara, wazururaji mitaani na kadhalika, na kwa kuwa nyingi ya simo hizo zinaeleweka na kutumiwa na wote hali hii imewafanya watu wote wawe sawa, wenye raha, furaha na matatizo yaleyale. Ni kutokana na hali hii ya ukaribiano baina ya watu (kilugha) si ajabu kuliona kundi la watu wakiwemo maprofesa, madaktari, makarani, wahudumu wa ofisi, n. k. likiongea kwa sababu wanaunganishwa na lugha iliyo wazi kwa wote; lugha namna hiyo aghalabu haikosi simo. Mfano lialisi kwa mkusanyiko wa watu wa matabaka tofauti walio na mazungumzo ya kuwaunganisha pamoja ni wasafiri katika mabasi ya UDA. Mara nyingi katika UDA hutokea mazungumzo yanayo wasisimua na kuwachekesha watu wote bila kujali matabaka yao. Mfano, wakati wa msukumano mtu akisema: “wenzetu wamo kazini” hueleweka na wote kuwa kuna wezi wa mifukoni ambao wamo kazini.

Katika kipengele hiki tutajaribu kujibu swali: Ni katika maeneo gani ya shughuli za kijamii simo zinajitokeza kwa wingi zaidi? Kwa kutumia orodha ndogo ya simo tulizozikusanya na baada ya kufanya hesabu chache kutokana na orodha hiyo tuliona kuwa mada zifuatazo zina utajiri mkubwa wa simo:

Biashara na mambo yanayohusiana na pesa

mavazi

ulevi

masomo (kwa wanafunzi)

usafiri

Hii, tunadhani, ni kwa sababu mada zote hizi wakati fulani zimekuwa na ulazima wa kufanya mambo yawe ya siri sana, hali halisi inapolazimisha kukiuka taratibu za kisheria na za kimila/kiutamaduni.

Hatuna shaka kwamba majambazi, wezi, majangiri nayo yana simo chungu nzima, lakini tumekwama kabisa kuzijua simo hizo kwa sababu zinazoeleweka.

Makuli wanatumia sana simo, lakini idadi kubwa ya simo zao ni matusi. Ndio maana hatukuzitilia maanani sana katika makala haya.

Nyanja ya dini haina simo kwa sababu kimsingi hapa msamiati wake umeshatayarishwa tangu zama za kale na kwa kawaida haubadiliki badiliki sana.

Nafasi ya simo katika Kiswahili sanifu

Matumizi ya simo yameongezeka sana siku hizi. Simo zimekuwa zikitumika sio tu katika mazungumzo bali hata katika maandishi. Hivi karibuni majarida mengi sana yanayotumia simo kwa wingi yamezuka na kuenea katika sehemu nyingi za Tanzania. Hayo ni pamoja na *SANI*, *CHAKA*, *FILM TANZANIA*, *FAHARI* na kadhalika.

Majarida haya, pamoja na vyombo vingine vya habari kama vile magazeti ya *UHURU*, *MZALENDO*, *MFANYAKAZ*, *NGURUMO* na radio, yanasaidia sana kuzisambaza simo kwa watu wengi zaidi na kuzifanya zisomeke na kusikika mara kwa mara. Matokeo yake ni kwamba baadhi ya simo hizi zinapata nguvu kubwa na kushamirisha mizizi yake kiasi kwamba inakuwa vigumu sana kuzitupa nje ya kifasaha. Angalia kwa mfano, jinsi waandishi wa habari wa *UHURU* walivyoshindwa kuzikwepa simo “daladala” “mitumba” katika ripoti zao zifuatazo:

1. “Mabasi madogo “Daladala” yameamriwa kusimamisha safari za kuchukua abiria mara moja nje ya jiji mpaka kwanza yakaguliwe na kupewa masharti kuhusu matumizi ya leseni zake. Mwenyekiti wa mamlaka Kuu ya Leseni (TLA) alieleza mjini Dar es Salaam jana kwamba wenye mabasi hayo ya “daladala” ... pamoja na mengine ... (*UHURU*, Julai. 11. 1981 uk..5).
2. “Magari “mitumba 30 miongoni mwa kadhaa yaliyozuiliwa kutoka bandari ya Dar es Salaam yanatarajiwa kuuzwa kwa Wizara na Idara za serikali, ilifhamika mjini Dar es Salaam jana”. (*UHURU*, Mei 28, 1981, (uk.1).

Hapa tunaona jinsi simo zinavyohibitisha kushika miziki katika lugha. Si ajabu kamusi za Kiswahili zitakazotayarishwa hapo baadaye zitayaorodhesha pia maneno haya kama msamiati mpya.

Kwa hali hii ni dhahiri kwamba nafasi ya simo katika Kiswahili sanifu ipo. Kisanifu kitanufaika na kupanuka zaidi kwa kuruhusu kupenywa na simo, hasa zile ambazo hazina mkwaruzo katika matumizi yake. Jambo muhimu ni kufanya uchunguzi na kuzitambua mapema simo ambazo zina nafasi.

Hitimisho

Makala haya yamelijadili tena soma la simo. Ni imani yetu kuwa ule ukungu mzito uliokuwa ukisababisha kuidharau mada hii sasa utatanzuka na wataalam wengine tutajishughulisha na uchunguzi wa simo ingawa kwa kuzitafuta, kuzikusanya na kuziorodhesha tu. Kwanza, uchunguzi wa simo, ili ulete manufaa tunayoyategemea katika lugha, sharti ufanywe na watu wengine, kwani unahitaji zikusanywe simo nyingi kutoka mahali pengi. Kazi hii inawezekana. Muhimu ni kushirikiana.

Tanbihi

Mifano ya simo inayotolewa hapa ni ile iliyomo katika makala ya Gower (1958) na simo mpya zinazotokana na uchunguzi wa hivi karibuni wa mwandishi wa makala haya.

Marejeo

- Filin, F.P. (mhariri) (1979). *Russian Language, Encyclopaedia Moscow* (katika Kirusi)
- Gower, R.H. (1958). "Swahili Slang" katika *Journal of the East African Swahili Committee* Na.28/2, July: 41 - 58.
- Jonsson, F. (1939). *Kamusi ya Kiswahili*. London, The Sheldon Press.
- (1939). *A Standard English - Swahili Dictionary* London, OUP (Rep.1971).
- "Leisile, J.A.K. (1959). "Swahili Slang: Further Notes" katika *SWAHILI, the Journal of the East Africa Swahili Committee..Na.29/1*, January: 81 - 84.
- Mwansoko, H.J.M. (1981). "Aina za mitindo katika Kiswahili"; Makala ya Semina za TUKI.
- Ohly, R. (1978). *Language + Revolution = Kiswahili*. Dar es Salaam, DUP.
- Omari, C.K. (1972). *Mwenda Kwao*. Dar es Salaam, TUKI.(1976). *Kuanguliwa kwa Kifaransa*. Nairobi, Heinemann.
- Timofeev, L.I. & Turaev, SJV, (1974). *Kamusi Istilahi za Fasihi*. Moscow. (katika Kirusi).
- Pia nilitumia matoleo mbalimbali ya majarida magazeti ya SANI, CHEKA, FILM TANZANIA, UHURU, MZALENDO, MFANYAKAZI, MICHAPO n.k., pamoja na mazungumzo na wanalugha na Waswahili mitaani.

Nyongeza

Orodha ya baadhi za simo zinazotumika sasa'

1. Bei ya kuruka - bei ya juu kuliko iliyowekwa na serikali (mwendo wa kuruka). pengine "Bei ya chama"
2. Daladala - mabasi madogo yanayochukua abiria toka jijini Dar es Salaam hadi nje ya jiji kwa nauli ya Sh. 5. ("Dala" peke yake ina maana ya sarafu ya Sh.5.).
3. Sanyasanya - mabasi madogo kama "daladala.
4. Chauchau
5. Chai
6. Kuzunguka mbuyu - kutoa rushwa
7. Kuwa na shati la mikono mirefu - kutoa rushwa
8. Kumtoa mtu upepo
9. Kumkalia/kumwegemea mtu - kutumia hela zake kwa ujanja. Pengine hata kumwibia hizo hela.
10. Kumkamua mtu
11. So/soketi - Sh.100 (hasa noti ya Sh.100)
12. Mchicha- noti ya Sh. 10
13. Kufunga ofisi - kutoroka masomo (kwa wanafunzi)
14. Kuamsha ndege
15. Mtoni
16. Vidudu - mavazi yanayotoka nje ya Tanzania, Ulaya.
17. Mtumba - gari dogo lililo tumika na limenunuliwa
18. Fegi - sigara
19. Mtungi
20. Maji
21. Kupiga/kukata mtungi/maji - kulewa
22. Kujaa)
23. Kutunisha mfuko) kuwa na pesa nyingi
24. Yanga - unga wa mahindi rangi ya manjano/ugali wa unga huo.
25. Kumgandisha mtu mahali fulani - kumfanya akungojee kwa muda mrefu sana bila wewe kuonekana
26. Mezea - yaache tu
27. Sina habari - sijali
28. Banisha - tulia, usiyaseme
29. Ukifika pale lemaa - ukifika pale nisubiri
30. Po kwa hivi - ondoka, pitia, elekea mahala unapoonyeshwa
31. Deku - angalia
32. Suruali njiwa - suruali iliyo fupi

33. Suruali "tyubu") suruali iliyo nyembamba
34. Baba/mama chanja - mume au mke
35. Sara, msare - acha, mwache
36. Duknaa - hali ya kudharau
37. Kumponda mtu - kumdharau
38. Kuvaa simba/yanga - kuvaa- nguo nyekundu/ya manjano
39. Umetia ile kingozi - umevaa nguo vizuri
40. Umetia ile ngumu - umevaa, vizuri .
41. (Nguo) zinatoka kwa mama - zinatoka Uingereza, yaani kwa Malkia.
42. Saizi yako - inakufaa, anakufaa
43. Hiyo sheria yako - kweli kabisa, inakufaa, inakupendeza .
44. Nimewaka, nimechacha- nimepungukiwa/au sina kabisa pesa .
45. Njagu - askari (polisi, mpelelezi n.k.)
46. Njagu mipango - polisi
47. Njagu kusota - JKT
48. Umevaa puto - shati kubwa
49. Mpe makali - mweleze bila kumwogopa
50. Mpe nyeupe - mweleze bila kumwogopa
51. Kumzika mtu - kumwazima mtu kitu halafu ukakataa kumrudishia
52. Umejifunga bogi - kutojaliwa na unayemfuata
53. Umekatwa bogi- kutojaliwa na unayemfuata
54. Kumkacha mtu - kumkwepa
55. Mshikaji - mtu anayekuhudumia kwa lolote (kwa hali na mali)
56. Mdosi - anayekulisha kwa kukupa vitu bure kama chai, sigara n.k.
57. Kizito - mtu aliyejijenga, mwenye pesa nyingi
58. Toi - mtu asiye na mbele wala nyuma
59. Lofa - mtu asiye na msimamo, mvivu
60. Mie lodi tu (Nimejaa) - nina pesa nyingi
61. No sweti - hakuna taabu
62. Ambaa ambaa - toweka
63. Michapo - taarifa za kuchekesha
64. Kismati - mwenye pesa nyingi
65. Navusha - naondoka
66. Tia slaidi - badilisha mwendo kwa miringo
67. Kushiti - kudharau, kuyaacha mambo yalivyo
68. Mambo ugwaugwandu - hali ya wasiwasi
69. Kidenish changu - msichana/mvulana wangu
70. Kingwangwa - kizee, mambo maguri

71. f.f.f. - fit for form five (yaani felu mtihani)
72. Msasa - sigara spoti
73. Disko - kitendo cha kufukuzwa toka masomoni. Inatokana na "to be discontinued."
74. Kijeba -mtu mkubwa wa umri mwenye umbo dogo.
75. Mezea - nyamaza usieleze
76. Raba mtoni - raba kwa mfano za adidas, yaani zilizoagizwa toka ng'ambo
77. Dabokebini - noti ya shilingi 200
78. Supu ya mawe - pombe kali ijukanayo kwa jina la gongo

¹ Idadi kubwa ya simo hizi zimekusanywa na Ndugu Selemani A. Ibwe wa Shule ya Sekondari Azania (Kidato cha IV). Tunachukua nafasi hii kumshukuru sana kwa kujitolea muda wake, licha ya kubanwa sana na matayarisho ya mitihani yake ya kumaliza Kidato cha IV.